INNOVATIVE PUBLICATION

Journal of Effective Learning and Sustainable Innovation

Vol.4 №11 (2026). NOVEMBER

innovativepublication.uz

THE EXPANSION OF GENERAL EDUCATION SCHOOLS AND THE DEVELOPMENT OF THEIR MATERIAL AND TECHNICAL INFRASTRUCTURE IN THE KASHKADARYA AND SURKHANDARYA REGIONS (1950–1980)

Mamatova Dilorom

Researcher, Karshi State University

E-mail: dilorommamatova227@gmail.com

1950–1980-YILLARDA QASHQADARYO VA SURXONDARYO VILOYATLARIDA UMUM TA’LIM MAKTABLARI TARMOG‘ININIG KENGAYISHI VA MODDIY-TEXNIK BAZASININIG SHAKLLANISHI

Mamatova Dilorom

Qarshi davlat universiteti tadqiqotchisi

Elektron manzil: dilorommamatova227@gmail.com

Annotatsiya. *Mazkur maqolada XX asrning 50–80-yillarida O‘zbekistonning janubiy hududlari hisoblangan Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlarida umumta’lim maktablari tarmog‘ining kengayishi, ularning moddiy-texnik bazasining shakllanishi va rivojlanish tendensiyalari arxiv hujjatlari hamda statistik ma’lumotlar asosida tahlil qilingan. Maqolada urushdan keyingi yillarda voha maktablarining ahvoli, yangi maktab binolarining qurilishi, kolxoz va sovxozlar mablag‘larining ta’lim infratuzilmasiga jalb qilinishi tizimli yoritilgan. Shuningdek, miqdoriy o‘sish ko‘rsatkichlariga qaramasdan chekka qishloq maktablarida moddiy-texnik ta’minot, sinf xonalarining yetishmasligi va maktablarning bir necha smenada ishlashi kabi muammolar va ularning ta’lim sifatiga salbiy ta’siri xolisona tahlil etilgan.*

Kalit so‘zlar: xalq ta’limi, Qashqadaryo, Surxondaryo, maktablar tarmog‘i, moddiy-texnik baza, maktab qurilishi, kolxoz mablag‘lari, ko‘p smenali ta’lim, davlat arxivi, statistik tahlil.

Аннотация. *В данной статье на основе архивных документов и статистических данных анализируются тенденции расширения сети общеобразовательных школ и формирования их материально-технической базы в Кашкадарьинской и Сурхандарьинской областях в 50–80-х годах XX века. В статье систематически освещаются состояние школ в послевоенные годы,*

строительство новых школьных зданий, привлечение средств колхозов и совхозов в инфраструктуру образования. Также объективно проанализированы такие проблемы, как нехватка материально-технического обеспечения в отдаленных сельских школах, дефицит классных комнат и многосменность обучения, несмотря на количественные показатели роста, а также их негативное влияние на качество образования.

Ключевые слова: народное образование, Кашкадарья, Сурхандарья, сеть школ, материально-техническая база, строительство школ, средства колхозов, многосменное обучение, государственный архив, статистический анализ.

Abstract. *This article analyzes the expansion of the general education school network and the formation of their material and technical base in the Kashkadarya and Surkhandarya regions in the 50s–80s of the twentieth century based on archival documents and statistical data. The article systematically covers the condition of oasis schools in the post-war years, the construction of new school buildings, and the involvement of collective and state farm funds in the educational infrastructure. Also, despite the quantitative growth indicators, problems such as the lack of material and technical equipment in remote rural schools, the shortage of classrooms, and multi-shift schooling, as well as their negative impact on the quality of education, are objectively analyzed.*

Keywords: public education, Kashkadarya, Surkhandarya, school network, material and technical base, school construction, collective farm funds, multi-shift education, state archive, statistical analysis.

Kirish

Insoniyat jamiyati rivojlanishida va har qanday davlatning intellektual salohiyatini yuksaltirishda xalq ta’limi tizimining o‘rni beqiyosdir. XX asrning ikkinchi yarmi, xususan 1950–1980-yillar O‘zbekiston xalq ta’limi tarixida g‘oyat murakkab, ziddiyatli va shu bilan birga o‘ziga xos keskin o‘sish davri bo‘lib hisoblanadi. Ikkinchi jahon urushidan keyingi yillarda mamlakat iqtisodiyotini tinchlik iziga solish, sanoat va qishloq xo‘jaligini qayta tiklash choralari bilan bir qatorda yosh avlodning savodxonligini oshirish va maktab tizimini tubdan isloh qilish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi.

O‘zbekistonning janubiy hududlari sanalgan Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlari o‘zining geografik joylashuvi, demografik o‘sish sur’atlari va asosan qishloq xo‘jaligiga ixtisoslashganligi sababli respublikaning boshqa markaziy viloyatlaridan farq qilar edi. Mazkur vohalarda maktablar tarmog‘ini tashkil etish va ularning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash jarayonlari uzoq yillar davomida yetarlicha

e’tibor berilmagan chekka qishloq hududlarini ham qamrab olishi lozim edi. Shuning uchun ham 1950–1980-yillarda mazkur viloyatlarda ta’lim infratuzilmasini rivojlantirish masalasi faqatgina soha doirasida qolib ketmasdan, mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy hayotiga ham bevosita bog‘lanib ketdi.

Ushbu tadqiqot ishimizning dolzarbligi shundaki, bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasida ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, maktablarning moddiy-texnik holatini yaxshilash borasidagi islohotlar keng quloch yoygan bir paytda, o‘tmishdagi tarixiy tajribalarni xolisona o‘rganish, yo‘l qo‘yilgan xato va kamchiliklardan saboq chiqarish hamda uning ijobiy jihatlarini tahlil qilish muhim ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur maqolani tayyorlashda tarixiy tadqiqotlarning eng asosiy prinsiplari bo‘lgan tarixiylik, xolislik, tizimlilik va xronologik izchillik usullaridan keng foydalanildi. 1950–1980-yillarda Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlaridagi xalq ta’limi tizimining holati qiyosiy-statistik tahlil metodi yordamida o‘rganildi. Bunda turli yillardagi maktablar soni, o‘quvchilar kontingenti hamda davlat tomonidan ajratilgan mablag‘lar dinamikasi o‘zaro solishtirildi.

Tadqiqotning manbaviy asosini O‘zbekiston Milliy arxivi (O‘zMA) fondlari, xususan R-94-fond (O‘zbekiston SSR Xalq maorifi vazirligi hujjatlari), shuningdek, Qashqadaryo va Surxondaryo viloyat davlat arxivlarining fondlaridagi o‘sha davrga oid yillik hisobotlar, ma’lumotnomalar va statistik to‘plamlar tashkil etdi. Shuningdek, manbashunoslik tanqidi usuli orqali sovet davri hujjatlaridagi mafkuraviy va bo‘rttirib ko‘rsatilgan ko‘rsatkichlar elakdan o‘tkazilib, voqealar va raqamlarning xolisona tahliliga erishildi.

Natijalar va muhokama

XX asrning 50-yillariga kelib Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlarida urush asoratlari to‘liq bartaraf etilmagan, ko‘plab qishloq maktablari hanuzgacha moslashtirilmagan loy va xom g‘ishtdan tiklangan binolarda, xususiy xonadonlarda yoki jamoat uylarida faoliyat yuritayotgan edi. Maktab yoshidagi bolalarning barchasini ta’limga jalb etish uchun eng birinchi navbatda maktab binolarining sonini oshirish zarur edi. Biroq davlat tomonidan ajratilayotgan markazlashgan budjet mablag‘lari bu ehtiyojlarni to‘la qoplashga ojizlik qilardi.

Shu sababli, 1950-yillardan boshlab voha maktablari qurilishida yangi bir tendensiya — ichki imkoniyatlar, ya’ni mahalliy kolxoz va sovxozlarning moliyaviy mablag‘larini hamda jamoatchilik hashar kuchlarini safarbar etish keng tus oldi. Arxiv ma’lumotlariga ko‘ra, birgina 1951–1955-yillarda O‘zbekiston SSR bo‘yicha jami

1136 ta yangi maktab binosi qurib bitkazilgan bo‘lsa, shundan beshinchi besh yillik reja davomida qishloq joylarida kolxozlar mablag‘i hisobiga qurilgan maktablarning salmoqli qismi aynan Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlariga to‘g‘ri kelgan. Jumladan, ushbu yillarda respublika kolxozlari o‘z hisobidan 7350 ta o‘quvchi o‘rniga mo‘ljallangan 27 ta yangi maktab binosini qurgan bo‘lsa, keyingi yillarda bu jarayon yanada jadallashdi. 1951–1958-yillar oralig‘ida O‘zbekiston kolxoz va sovxozlari mablag‘lari yordamida qishloqlarda 140 800 o‘rinli maktablar barpo etildi.

1960-yillarga kelib, maktab yoshidagi bolalarning ko‘payishi va majburiy sakkiz yillik ta’limga o‘tilishi munosabati bilan maktab infratuzilmasiga bo‘lgan talab yanada ortdi. Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlari ijroiya qo‘mitalarining xalq maorifi bo‘limlari hisobotlarida qayd etilishicha, ushbu davrda maktablarni xom g‘ishtli va paxsali uylardan bosqichma-bosqich zamonaviy pishiq g‘ishtli, poydevorli va tom yopilgan tipik loyihadagi binolarga ko‘chirish dasturi amalga oshirila boshlandi. Ammo qishloq joylarida aholining tarqoq joylashganligi hamda transport yo‘llarining yaxshi rivojlanmaganligi sababli, ko‘plab uzoq qishloqlarda boshlang‘ich va salkam yarim qismi kamsitilgan filial maktablar saqlanib qolaverdi.

1970–1980-yillar umumiy o‘rta ta’lim tizimini to‘liq joriy etish yillari sifatida tarixga kirdi. Bu davrda davlat budjeti mablag‘lari hisobidan yirik hajmdagi maktab korpuslari, sport zallari va o‘quv laboratoriyalari qurila boshladi. Quyidagi jadvalda 1960–1980-yillar davomida Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlarida umumta’lim maktablari tarmog‘ining dinamik o‘sishi aks ettirilgan:

1960–1980-yillarda Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlaridagi maktablar va o‘quvchilar dinamikasi

Viloyat nomi	Ko‘rsatkichlar	1960-yil	1970-yil	1980-yil
Qashqadaryo	Maktablar soni (dona)	480	610	785
	O‘quvchilar soni (ming nafar)	95,4	185,2	290,6
Surxondaryo	Maktablar soni (dona)	410	540	695
	O‘quvchilar soni (ming nafar)	82,1	160,5	245,1

Jadval ma’lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, yigirma yil ichida har ikki viloyatda ham maktablar soni qariyb ikki barobarga, o‘quvchilar soni esa uch barobardan ko‘proqqa ortgan. Bu nihoyatda katta miqdoriy o‘sish bo‘lib, o‘z navbatida moddiy-texnik ta’minot bazasiga juda katta og‘irlik olib keldi. Binolar qurilishi o‘quvchilar sonining

shiddatli o‘sish sur’atlariga (demografik portlashga) dosh bera olmay qoldi.

Buning oqibatida voha maktablarida o‘sha davr xalq ta’limining eng og‘riqli muammolaridan biri — ko‘p smenali (ikki va hatto uch smenali) o‘qitish tizimi yuzaga keldi. Masalan, 1975-1976-o‘quv yilida Qashqadaryo viloyatining Kitob, Shahrisabz va Chiroqchi tumanlaridagi hamda Surxondaryo viloyatining Denov, Sherobod va Sariosiyo tumanlaridagi maktablarning deyarli 65-70 foizi ikki smenada faoliyat ko‘rsatgan. Uchinchidan, o‘quvchi o‘rinlarining yetishmasligi sababli fizika, kimyo va biologiya fanlari uchun mo‘ljallangan maxsus laboratoriya xonalari ham oddiy sinf xonalariga aylantirib yuborilgan. Bu holat darslarning amaliy va laboratoriya qismlarini o‘tish imkoniyatini cheklab, ta’lim sifatining pasayishiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri sabab bo‘ldi.

Yana bir jiddiy muammo maktablarni darsliklar, partalar, sinf doskalari va boshqa o‘quv-texnik vositalari bilan ta’minlashda ko‘zga tashlanar edi. Toshkent yoki viloyat markazlaridan uzoqda joylashgan xalq maorifi omborlaridan chekka qishloqlarga darsliklar yetib kelishi ko‘pincha oktyabr-noyabr oylariga, ya’ni o‘quv yili boshlanganidan ancha keyinga to‘g‘ri kelardi. Maktab kutubxonalarining fondi asosan mafkuraviy va siyosiy adabiyotlar bilan to‘ldirilib, badiiy hamda ilmiy-ommabop kitoblar tanqisligi sezilarli darajada saqlanib qoldi.

Shuningdek, 1950–1980-yillarda voha maktablarining moddiy bazasiga sovet davrining o‘ziga xos qishloq xo‘jaligi siyosati — "paxta yakkahokimligi" ham juda salbiy ta’sir ko‘rsatdi. Har yili kuz oylarida (sentyabrdan dekabrgacha) maktab o‘quvchilari va o‘qituvchilari ommaviy ravishda paxta terimiga jalb qilinar edi. Bu davrda maktab binolari bo‘shab qolar, ba’zan uzoq tumanlardan kelgan terimchilar uchun yotoqxona vazifasini bajarar edi. Natijada maktab binolari, inventarlari va isitish tizimlari qarovsiz qolib, muddatidan oldin yaroqsiz holga kelar, o‘quv yili yakunida esa binolarni ta’mirlash uchun yana qo‘shimcha mablag‘ va mehnat talab etilardi.

Xulosa

1950–1980-yillarda Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlarida xalq ta’limi tizimi va maktablar infratuzilmasining rivojlanishi ziddiyatli xarakterga ega bo‘ldi. Bir tomondan, davlat hamda mahalliy jamoalar (kolxoz-sovxozlar) kuchlarining birlashtirilishi natijasida maktablar tarmog‘i misli ko‘rilmagan darajada kengaydi, yuzlab yangi pishiq binolar qurildi va aholining yalpi savodxonligiga erishildi.

Ikkinchi tomondan, markazlashgan sovet boshqaruvi tizimining rejaviy kamchiliklari, viloyatlardagi yuqori demografik o‘sish darajasining hisobga olinmaganligi hamda ta’limning ishlab chiqarishga (paxta kampaniyalariga) bo‘ysundirilishi oqibatida maktablarning moddiy-texnik bazasi doimo tanqislik holatida yashadi. Ikki smenali

ta’lim, laboratoriyalarning yetishmasligi va chekka hududlardagi maktablarning moddiy jihatdan sust jihozlanganligi ta’lim sifatiga putur yetkazdi. Ushbu davr tarixi hozirgi kunda janubiy vohalarda ta’lim muassasalarini rejalashtirish va ularning infratuzilmasini barpo etishda muhim saboq bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Milliy arxivi (O‘zMA), R-94-fond (O‘zSSR Xalq maorifi vazirligi), 1-ro‘yxat, 124-ish, 60-65-varaqlar.
2. Qashqadaryo viloyat davlat arxivi, 422-fond, 3-ro‘yxat, 18-ish, 14-15-varaqlar.
3. Surxondaryo viloyat davlat arxivi, 110-fond, 2-ro‘yxat, 45-ish, 119-120-varaqlar.
4. O‘zbekiston SSR xalq xo‘jaligi statistik to‘plami (1965–1985-yy.). – Toshkent: O‘zbekiston, 1986.
5. Ergashev Q. O‘zbekistonda ta’lim tizimi tarixi. – Toshkent: Akademnashr, 2012.
6. Yo‘ldoshev J. O‘zbekistonda xalq ta’limi taraqqiyoti yo‘lida. – Toshkent: O‘qituvchi, 1995.
7. Tursunov S. va boshqalar. Surxondaryo tarixi. – Toshkent: Sharq, 2004.